

MICHAŁ KURYŁOWICZ

Uniwersytet Jagielloński

ORCID: 0000-0002-5041-6683

michal.kurylowicz@uj.edu.pl

EDUKACJA SZKOLNA I POLITYKA EDUKACYJNA W OBLICZU PANDEMII. CASUS KIRGISTANU

School Education and Education Policy in the Face of the Pandemic: The Case of Kyrgyzstan

The article attempts to analyse the educational policy of the Kyrgyz Republic in 2020 and 2021, which is in response to the challenges related to the SARS-CoV-2 virus pandemic. The aim of the study is to describe the problems faced by Kyrgyz education after the outbreak of the pandemic, the education policy pursued under restrictions and the difficulties related to the transition to distance learning. An additional aim of the analysis is to show the specificity of the Kyrgyz problems in the described area as development challenges for the post-Soviet state and to show how the situation in education translates into socio-political attitudes in the context of the growing power crisis in the state.

Keywords: Kyrgyzstan, education policy, coronavirus, distance learning, development.

Polityczne przesilenie w Kirgistanie, jakie miało miejsce w październiku 2020 roku w następstwie sfałszowanych wyborów parlamentarnych, zaowocowało błyskawicznymi zmianami na szczytach władzy. W efekcie kilkudniowych protestów doszło nie tylko do anulowania wyników głosowania, ale też do ustąpienia dotychczasowego prezydenta, Sooronbaja Dżeenbekowa i związanego z nim składu kirgiskiego rządu. Ta trzecia w przeciągu ostatnich 15 lat rewolucja wyniosła na szczyt władzy Sadyra Dżaparowa – polityka, który po 2010 roku pozostawał w głębokiej opozycji względem dominujących elit politycznych, zaś w ostatnim czasie przebywał w więzieniu na podstawie

zarzutów o przygotowywanie zamachu stanu. Dynamika politycznych zmian okazała się zaiste oszałamiająca: w ciągu kilku dni po opuszczeniu celi więziennej Dżaparow objął tekę premiera oraz p.o. prezydenta, zaś w styczniu 2021 roku wygrał wybory prezydenckie¹ i wkrótce zdołał przeforsować zmianę kirgiskiej konstytucji z 2010 roku na nową ustawę zasadniczą premiującą głowę państwa². Wydarzenia z października 2020 roku, choć niewątpliwie potwierdzają tezę o niskim stopniu instytucjonalizacji systemu politycznego Kirgistanu³, mają głębsze podstawy niż skłonność Kirgizów do regulacji życia politycznego za pomocą manifestacji. Przyczyn społecznego niezadowolenia, które bynajmniej nie opadło po zmianie władzy, nie da się zrozumieć bez wskazania na skutki zetknięcia się Republiki Kirgiskiej z pandemią COVID-19 – konsekwencje polityczne, gospodarcze, przede wszystkim zaś społeczne.

Pomimo wspólnej granicy z Chinami, epidemia nie przedostała się na terytorium Kirgistanu bezpośrednio z terytorium ChRL⁴. Pierwszy przypadek został zdiagnozowany stosunkowo późno, bo dopiero 18 marca 2020 roku, w Dżalalabadzie na południu kraju. Zarażoną była osoba, która kilka dni wcześniej wróciła z pielgrzymki do Mekki w Arabii Saudyjskiej⁵. Władze Kirgistanu dość szybko wprowadziły restrykcje analogiczne do innych krajów walczących z pandemią, w tym sąsiednich republik: Kazachstanu i Uzbekistanu. Z końcem marca wstrzymane zostały wszystkie połączenia lotnicze do i z Kirgistanu. Władze wprowadziły stan wyjątkowy oraz godzinę policyjną w największych miastach republiki: Biszkeku, Osz i Dżalalabadzie.

¹ M. Marszewski, *Kirgistan: zwycięstwo Dżaparowa i republiki prezydenckiej*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-01-11/kirgistan-zwyciestwo-dzaparowa-i-republiki-prezydenckiej> [dostęp: 8 września 2021].

² О. Демидова, *Избиратели Кыргызстана поддержали усиление власти президента*, <https://www.dw.com/ru/cik-kyrgyzstana-zajavil-o-podderzhke-izbiratelej-po-pravok-k-konstitucii/a-57162829> [dostęp: 8 września 2021].

³ Szerzej na ten temat: R. Gortat, *Kirgistan: natura zmiany systemowej (1990–1996)*, Elipsa, Warszawa 2009; M. Kuryłowicz, *Trwanie i zmiana: system polityczny Kirgistanu w nowym ładzie konstytucyjnym po 2010 r.*, w: *Dylematy rozwoju systemów politycznych Europy i Azji*, red. J. Kornas, Ł. Danel i R. Lisiakiewicz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020, s. 419–440.

⁴ Może to wiązać się z faktem, iż graniczący z republikami Azji Centralnej chiński region Xinjiang został w sposób umiarkowany dotknięty przez pandemię. Łącznie zdiagnozowano tam do tej pory niespełna 1000 przypadków zakażenia, zdecydowanie mniej niż we wschodniej części kraju. Zob. *Number of novel coronavirus COVID-19 infection, death and recovery cases in Greater China as of September 6, 2021, by region*, <https://www.statista.com/statistics/1090007/china-confirmed-and-suspected-wuhan-coronavirus-cases-region/> [dostęp: 9 września 2021].

⁵ N. Tayfur, E. Eberova, *В Кыргызстане зафиксирован первый случай заражения Covid-19*, <https://www.aa.com.tr/ru/мир/в-кыргызстане-зафиксирован-первый-случай-заражения-covid-19/1769946> [dostęp: 9 września 2021].

Unieruchomiony został publiczny transport w tych aglomeracjach, natomiast w mniejszych miejscowościach zaczął obowiązywać zakaz ich opuszczania. Równolegle, wzorem innych państw, większość instytucji publicznych oraz działających w kraju firm miała przejść na zdalny tryb pracy⁶.

Okres największych restrykcji trwał do początku maja, gdy rząd ogłosił sukces w walce z pandemią: w ciągu półtora miesiąca wykryto ponad 1000 zakażeń wirusem SARS CoV-2 (przy 12 przypadkach śmiertelnych), w większości pośród Kirgizów przymusowo wracających do kraju z prac sezonowych w Rosji⁷. Proces luzowania obostrzeń pandemicznych, rozpoczęty zniesieniem stanu wyjątkowego, trwał około miesiąca. Przyczynił się on do skokowego przyrostu liczby zarażonych. Kulminacyjnym momentem tej właściwej – letniej – fali pandemii był 19 lipca, kiedy wykryto ponad 1900 zakażeń⁸. Wspomniany skok był spowodowany kilkoma czynnikami: obok zniesienia obostrzeń zdecydowało o nim uwolnienie rynku usług testowych oraz wymuszone przez Światową Organizację Zdrowia łączne zliczanie przypadków koronawirusa oraz tzw. pozaszpitalnego zapalenia płuc (ros. *внебольничная пневмония*), które wcześniej Kirgistan, wzorem innych krajów poradzieckich, traktował jako odrębną jednostkę chorobową⁹.

Pomimo letniego nawrotu pandemii, którego symbolem stało się zakażenie ministra zdrowia Sabirdżana Abdykarimowa oraz głównego inspektora sanitarnego kraju Nurbołota Usenbajewa¹⁰, a także ogromnych problemów tamtejszej służby zdrowia, władze nie zdecydowały się na przywrócenie pełnego *lockdownu*, ograniczając się do częściowych restrykcji, głównie w sektorze transportowym i w zakresie pracy i nauki zdalnej¹¹. Można wskazać kilka przyczyn takiego stanu rzeczy, w tym przede wszystkim problemy ekonomiczne republiki spowo-

⁶ K. Dzushupov, D.E. Lucero-Prisno, D. Vishnyakov, X. Lin, A. Ahmadi, *COVID-19 in Kyrgyzstan: Navigating a way out*, <http://www.jogh.org/documents/2021/jogh-11-03020.htm> [dostęp: 9 września 2021].

⁷ *В Киргизии выявили более тысячи случаев заражения коронавирусом*, <https://ria.ru/20200510/1571234554.html> [dostęp: 9 września 2021].

⁸ K. Dzushupov, D.E. Lucero-Prisno, D. Vishnyakov, X. Lin, A. Ahmadi, *COVID-19 in Kyrgyzstan...*

⁹ *В Киргизии случаи внебольничной пневмонии признали проявлением COVID-19*, <https://ria.ru/20200716/1574444660.html> [dostęp: 9 września 2021].

¹⁰ *Коронавирус в Кыргызстане. Министр здравоохранения и его заместитель заболели*, https://24.kg/obschestvo/158804_koronavirus_vkyrgyzstane_ministr_zdravoohraneniya_iego_zamestitel_zaboleli/ [dostęp: 9 września 2021].

¹¹ K. Dzushupov, D.E. Lucero-Prisno, D. Vishnyakov, X. Lin, A. Ahmadi, *COVID-19 in Kyrgyzstan...*

dowane pandemicznym zamknięciem wielu działów gospodarki oraz związane z tym negatywne nastawienie społeczeństwa wobec restrykcji, szczególnie istotne dla władz w przededniu wyborów.

W ciągu półtora roku od początku pandemii, zgodnie z oficjalnie publikowanymi przez kirgiskie ministerstwo zdrowia danymi, wykryto w tym kraju 176 883 przypadki zarażenia koronawirusem, z czego zmarły 2 563 osoby¹². Znaczną część zainfekowanych stanowili pracownicy służby zdrowia pracujący w niezwykle trudnych warunkach, chronicznie przepracowani i pozbawieni często podstawowych środków ochrony indywidualnej przed zakażeniem¹³.

Niezwykłe dotkliwe okazały się skutki zamknięcia szeregu sektorów gospodarki kirgiskiej z powodu pandemii. Gospodarka tego, sytuującego się na niskim poziomie rozwoju, kraju skurczyła się w 2020 roku o 8,6%, a szczególnie dotkliwie odczuły okres obostrzeń sfery budownictwa oraz usług. Na tym tle stosunkowo dobrze wypadł sektor rolny, którego produkcja zwiększyła się o prawie 2% względem roku 2019¹⁴. Ów fakt można wytłumaczyć nie tylko pewną autonomią tej branży wobec obostrzeń pandemicznych, ale też, najprawdopodobniej, swego rodzaju społeczną strategią przetrwania kryzysu i skupienia się na zapewnieniu sobie niezależności żywnościowej.

Walka ze skutkami pandemii i następujący skutek zamknięcia gospodarki spadek PKB odbiły się na sytuacji kirgiskiego budżetu, który zanotował w ubiegłym roku ponad 3-procentowy deficyt. Jednocześnie niepewność co do łańcucha dostaw spowodowała wzrost inflacji, której wskaźnik podskoczył z niespełna 4% w 2019 roku do prawie 10% rok później¹⁵. Przełożyło się to na pogorszenie sytuacji materialnej Kirgizów, wśród których zanotowano również wyraźny wzrost bezrobocia (do prawie 7% zawodowo czynnej ludności), pogłębiony jeszcze przez przymusowy powrót do kraju około 60 tysięcy migrantów zarobkowych¹⁶. Na początku 2021 roku Bank Światowy ogłosił, iż

---

¹² Stan na 9 września 2021. *Коронавирус: официальная информация*, <http://med.kg/ru/informatsii.html> [dostęp: 9 września 2021].

¹³ W pierwszych trzech miesiącach pandemii stanowili oni 15% wszystkich zakażonych. *COVID-19 w Kirgistanie: Оценка воздействия на социальноэкономическую ситуацию и уязвимость и ответные меры политики*, ADB, UNDP, https://kyrgyzstan.un.org/sites/default/files/2020-08/UNDP-ADB%2520SEIA_11%2520August%25202020%2520Rus.pdf [dostęp: 9 września 2021].

¹⁴ Министерство экономики и финансов Кыргызской Республики, *Макропоказатели, январь-декабрь 2020*, <http://mef.gov.kg/ru> [dostęp: 9 września 2021].

¹⁵ А. Насыров, *Инфляция в Кыргызстане и меры по ее контролю*, <https://center.kg/article/388> [dostęp: 9 września 2021].

¹⁶ М. Кадыров, *Из-за пандемии пошла в рост безработица. За счет вернувшихся мигрантов*, <https://rus.azattyk.org/a/31035686.html> [dostęp: 9 września 2021].

wskutek pandemii wskaźnik liczebności osób biednych w Kirgistanie wzrósł z 20 do 31%¹⁷.

*

Niezwykle trudna sytuacja materialna społeczeństwa kirgiskiego po wybuchu pandemii przełożyła się na kryzys również w niezwykle wrażliwej społecznie, zarazem chronicznie niedofinansowanej w Kirgistanie, sferze edukacji. Wielowątkowość problemów kirgiskiego systemu kształcenia, widoczna jeszcze przed 2020 rokiem, polegała na połączeniu kwestii wyżu demograficznego, opłakanego stanu infrastruktury szkolnej, niedofinansowania kadry nauczycielskiej i spadku jej autorytetu, wreszcie obniżenia prestiżu samej edukacji oderwanej, zdaniem wielu Kirgizów, od wyzwań współczesności. Pandemia wyostrzyła wspomniane problemy, stawiając cały system oświaty wobec konieczności przemodelowania na tryb zdalny, zaś kirgiskie rodziny – wobec przymusu dostosowania się do niego w sytuacji pogarszających się warunków materialnych.

Informacje o planowanym przejściu całego systemu edukacji do zdalnego trybu kształcenia pojawiły się równoległe z innymi elementami *lockdownu* po 20 marca 2020 roku. Od razu też władze kirgiskie zdecydowały o wydłużeniu o tydzień, do 7 kwietnia, wiosennych ferii szkolnych, co miało usprawnić przygotowanie oferty zdalnego nauczania. Rząd otwarcie przyznał, iż nie ma możliwości zapewnienia we wszystkich regionach kraju pełnego dostępu do nauczania *on-line*, z uwagi na ograniczenia w dostępie do szybkiego połączenia internetowego¹⁸. Stąd zdecydowano się, wzorem północnego sąsiada – Kazachstanu, na uruchomienie translacji lekcji dla uczniów wszystkich poziomów nauczania¹⁹ także za pośrednictwem pięciu ogólnie dostępnych kanałów telewizji publicznej. W tym celu dokonano przeszkolenia ponad 200 nauczycieli, którzy mieli następnie wyklądać materiał z poszczególnych przedmiotów na antenie TV. Równoległe z tzw. telelekcjami uczniowie mieli wchodzić w kontakt ze swoimi nauczycielami

¹⁷ Т. Кудряцева, *Почти треть населения Кыргызстана оказались бедными по итогам 2020 года*, https://24.kg/ekonomika/186596_pochti_tret_naseleniya_kyrgyzstana_okazalis_bednymi_poitogam_2020_goda/ [dostęp: 9 września 2021].

¹⁸ *В Кыргызстане запустят серию телеуроков*, <https://news.rambler.ru/education/43884352-v-kyrgyzstane-zapustyat-seriyu-teleurokov/> [dostęp: 11 września 2021].

¹⁹ W Kirgistanie pełna ogólnokształcąca edukacja szkolna (poziom podstawowy i średni), obejmuje 11 klas. Zob. M. Kuryłowicz, *Edukacja i polityka edukacyjna współczesnego Kirgistanu*, w: *Kirgistan. Oblicza transformacji*, red. M. Kuryłowicz, K. Pachucki-Włosek, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020, s. 246.

za pośrednictwem internetu, aby weryfikować poziom przyswojenia wyłożonych „na ekranie” treści. Ministerstwo edukacji zapowiedziało również zamieszczenie dodatkowych materiałów na swojej stronie internetowej oraz stworzenie specjalnej aplikacji na urządzenia mobilne²⁰.

Już pierwsze dni zdalnego nauczania pokazały ograniczone szanse jego powodzenia w przypadku Kirgistanu, co potwierdziły późniejsze badania opinii publicznej. Najważniejszymi barierami, obok dostępności internetu, okazały się demografia i możliwości finansowe rodzin. Osoby uczące się stanowią w Kirgistanie ponad 20% populacji i wciąż ich przybywa: w 2020 roku do szkół uczęszczało 1 375 tys. osób i było to o prawie 200 tys. więcej niż cztery lata wcześniej²¹. Oznaczało to, iż w przypadku nauki zdalnej w wielu rodzinach, zwłaszcza wielodzietnych, fizycznie musi zabraknąć odbiorników telewizyjnych (lekcje dla różnych klas były transmitowane w tym samym czasie) lub urządzeń do komunikacji *via internet*. Uczniowie skarżyli się również na przeciążone łącza, co utrudniało im korzystanie z aplikacji do zdalnego nauczania, a nawet na tak banalne przeszkody jak cykliczne wyłączenia prądu (do czego regularnie dochodzi nie tylko na prowincji, ale nawet w stołecznym Biszkeku). Powodem wzrastającej frustracji rodziców okazały się nagle rosnące koszty edukacji ich dzieci, zwłaszcza związane z zakupem niezbędnego sprzętu oraz aplikacji pomocnych w przyswojeniu treści nauczania²².

Po zakończeniu pierwszej roku szkolnego 2019/20, którego ostatni kwartał odbył się w całości w trybie zdalnym, aktywiści organizacji pozarządowych „Szkoła Danych” (*Школа Данных*) oraz „Inicjatywy Miejskie” (*Городские Инициативы*) przeprowadzili badanie wśród uczniów i nauczycieli z całego Kirgistanu na temat problemów powstałych w toku edukacji poza szkołą. Jednym z głównych pytań sondażu była kwestia opuszczania przez dzieci zajęć w trybie *on-line*. Badani nauczyciele jako przyczyny wskazywali najczęściej: brak dostępu do internetu (69%), pochłonięcie przez prace domowe (59%),

---

²⁰ Т. Кудрявцева, *С 8 апреля в Кыргызстане вводят всеобщую дистанционную форму обучения*, https://24.kg/vlast/148951_s8aprelya_vkyirgызstane_vvodyat_vseobshchuyu_distantsionnyuyu_formu_obucheniya/ [dostęp: 11 września 2021].

²¹ Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, *Численность учащихся дневных общеобразовательных организаций по территории (человек)*, <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/632/> [dostęp: 11 września 2021].

²² А. Джаманкулова, *Образование не для всех: Как в Кыргызстане из-за пандемии впервые массово ввели онлайн-обучение для школьников и что пошло не так?*, <https://kloop.kg/blog/2020/08/08/obrazovanie-ne-dlya-vseh-kak-v-kyrgyzstane-iz-za-pandemii-vpervye-massovo-vveli-onlajn-obuchenie-dlya-shkolnikov-i-chto-poshlo-ne-tak/> [dostęp: 11 września 2021].

niezrozumienie przedmiotu lekcji (35%) oraz brak zadania domowego (35%). 4% wskazało również na brak zainteresowania i kontroli ze strony rodziców względem uczących się dzieci²³.

Badanie wykazało zatem, iż obok trudności adaptacyjnych do nauki zdalnej i braku połączenia internetowego, istotnym czynnikiem ograniczającym były kwestie rodzinne, odciągające uczniów od edukacji. Problem ten z różnym nasileniem występował w Kirgistanie jeszcze przed pandemią, wiązany był jednak z aktywnością zawodową rodziców, zwłaszcza w rodzinach migrantów zarobkowych²⁴. Wybuch pandemii, która zmusiła wielu pracujących (zwłaszcza w Rosji) Kirgizów do powrotu do domu i ograniczyła skalę wewnętrznej migracji zarobkowej, potwierdził, iż problem ten ma raczej inne przyczyny. Leżą one, wedle wszelkiego prawdopodobieństwa, w niskim zaufaniu do efektów edukacji i preferowaniu szybkiego wkroczenia młodzieży na rynek pracy.

Taka postawa przekłada się na spadającą popularność pełnej edukacji średniej. Od kilku lat jedenastą klasę kończy dwa razy mniej osób, niż w tym samym czasie rozpoczyna naukę w klasie pierwszej²⁵. Tej różnicy nie da się wytłumaczyć jedynie ciągłym wyżem demograficznym notowanym w społeczeństwie kirgiskim. W grę wchodzi często przeświadczenie, iż ostatnie klasy pełnej szkoły średniej (10–11) stanowią jedynie powtórzenie wiedzy otrzymanej wcześniej, należy zatem skierować młodzież na poszukiwanie pracy²⁶. Krótszą edukację odbierają zwłaszcza osoby z biednych rodzin, żyjące na prowincji oraz głównie chłopcy, którzy, jak pokazują badania ONZ-Kobiety (*UN-Women, ООН-Женщины*), stanowią mniejszość w wyższych klasach szkół średnich (45%) oraz na uniwersytetach (48%)²⁷.

Wpływ wspomnianych czynników w czasie pandemii wyraźnie wzrósł, z uwagi na zamknięcie placówek szkolnych i przeniesienie

²³ „Хочу назад в школу!”. Исследовательская работа от ОФ «Школа Данных», ОФ «Городские Инициативы» и исследователей, https://opendatacovid.kg/learningonline?fbclid=IwAR2uJdidRCPiKol3EuoNXJPIJcIj39yl-9i-z_ohFOkKt_kiknlvePmPSg [dostęp: 13 września 2021].

²⁴ С. Эралиев, *Школьное образование. Проблемы достигли крайней точки*, https://rus.azattyk.org/a/kyrgyz_education_school-problems/29474742.html [dostęp: 13 września 2021].

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Н. Тимирбаева, *Уйти или остаться? Есть ли жизнь в школе после 9-го класса*, https://kaktus.media/doc/412902_yyti_ili_ostatsia_est_li_jizn_v_shkole_posle_9_go_klassa.html [dostęp: 13 września 2021].

²⁷ Р. Харизов, *В Кыргызстане девочки учатся дольше, а парни раньше получают профессию*, https://24.kg/obschestvo/206283_vkyrgyzstane_devushki_uchatsya_dolshe_aparni_ranshe_poluchayut_professiyu/ [dostęp: 13 września 2021].

znacznej części wysiłku edukacyjnego na rodziców, powodując narastającą wraz z różnicą zarobków lukę edukacyjną. Szacunkowe dane organizacji PISA potwierdzają, iż dzieci z najbiedniejszych kirgiskich rodzin mają ponad dwuletnie zapóźnienie w postępach w nauce względem ich rówieśników z bardziej mających rodzin²⁸.

Problemy z adaptacją do zdalnego trybu nauczania nie były wyłącznie udziałem uczniów, ale dotyczyły niemal w równej mierze kadry nauczycielskiej. We wspomnianym już badaniu nauczyciele najczęściej uskarżali się na brak dostępu do internetu (64% ankietowanych), brak przestrzeni do pracy w warunkach domowych (28%) oraz bariery natury psychologicznej (23%), zaś w kontaktach z uczniami wskazywali na problemy z motywowaniem podopiecznych (40%)²⁹. Trudności po stronie uczących okazały się zatem podobne do tych, których doświadczali uczniowie, chociaż doszedł do nich jeszcze element tremy związanej z niestandardowym sposobem występowania przed uczniami, stresu wynikającego z kontaktu za pośrednictwem łączy internetowych. Dowiodły tego kłopoty związane z naborem chętnych do nagrywania tzw. telelekcji, transmitowanych następnie za pośrednictwem telewizji. Pomimo pomocy ze strony ekipy operatorów, większość nauczycieli nie mogła przyzwyczać się do przemawiania „do kamery”, spoglądając na bok, co obniżało jakość nagrania. Ostatecznie, podobnie jak w sąsiednim Kazachstanie, konieczne były specjalne *castingi* dla nagrywających telelekcje pedagogów, które przeszła pozytywnie tylko jedna trzecia pierwotnie zaangażowanych nauczycieli³⁰. Ministerstwo edukacji podjęło się organizacji warsztatów tematycznych dla wspomnianej grupy, jednak z uwagi na ostateczną liczbę nauczycieli (260 osób) biorących udział w tym projekcie, nie zdołano jej zakończyć przed końcem roku szkolnego³¹. Rzecz jasna szkolenia nie dotyczyły większości kirgiskiej kadry nauczycielskiej, która zmagająca się ze zdalnym nauczaniem na co dzień.

Podobnie jak w przypadku uczniów, również dla nauczycieli pandemia nie tylko spowodowała nowe, ale przede wszystkim wyostrzyła

²⁸ М. Орлова, *Последствия пандемии в сфере образования могут ощущаться десятилетиями*, https://24.kg/obschestvo/161670_posledstviya_pandemii_vsfere_obrazovaniya_mogut_oschuschatsya_desyatiletiiyami/ [dostęp: 13 września 2021].

²⁹ „Хочу назад в школу!”. *Исследовательская работа от ОФ «Школа Данных», ОФ «Городские Инициативы» и исследователей...*

³⁰ А. Берик, *Телеуроки в Казахстане: как учат школьников во время карантина*, <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-quarantine-secondary-education/30622415.html> [dostęp: 14 września 2021].

³¹ В Кыргызстане прошел очередной тренинг для учителей по съемкам телеуроков, <https://vesti.kg/obschestvo/item/74364-v-kyrgyzstane-proshel-ocherednoj-trening-dlya-uchitelej-po-semkam-teleurokov.html> [dostęp: 14 września 2021].

już wcześniej istniejące, systemowe problemy. Kirgistan na długo przed marcem 2020 roku zmagał się z podstawowymi wyzwaniami w zakresie systemu szkolnictwa: niskim poziomem przygotowania merytorycznego pedagogów, niewielkimi wynagrodzeniami tej grupy zawodowej, w efekcie zaś ciągłymi brakami kadrowymi wśród nauczycieli³². Szkoły kirgiskie szczególnie ostro odczuwają ten problem niedoboru z uwagi na systematycznie rosnącą liczbę nowych uczniów: w większych miastach i zwłaszcza w szkołach rosyjskojęzycznych nowo powstające klasy liczą nie mniej niż 40 dzieci³³. Tym trudniej zatem nauczycielom opanować podobnie duże grupy w przypadku zajęć *on-line*, a to z kolei tłumaczy pogłębiający się wciąż deficyt rąk do pracy w szkołach. Po roku zmagania z pandemią wiceminister edukacji Nadira Dżusupbekowa otwarcie przyznała, że w szkołach brakuje około 2 tysięcy nauczycieli³⁴.

Skala problemów sprawia, iż starania władz w kierunku poprawy warunków pracy nauczycieli nie przynoszą spodziewanych efektów. Chociaż od lat wydatki na sferę edukacji stanowią największą pozycję kirgiskiego budżetu (27% wszystkich nakładów budżetowych w 2020 roku)³⁵, wciąż tamtejsi nauczyciele zarabiają kilkukrotnie mniej niż ich koledzy z Kazachstanu czy Rosji³⁶. Po wybuchu pandemii rząd, w sytuacji narastającego deficytu budżetowego, musiał uciec się do poszukiwania zewnętrznych źródeł finansowania edukacji. W marcu 2020 roku władze w Biszkeku zwróciły się do międzynarodowych grantodawców z prośbą o pomoc humanitarną przeznaczoną na walkę ze skutkami pandemii w republice. Na otwarte w tym celu konto w ciągu czterech miesięcy wpłynęło ponad 300 mln USD, które zostały wypłacone między innymi medykom i nauczycielom³⁷. Również Unia

³² Zob. M. Kuryłowicz, *Edukacja i polityka edukacyjna...*, s. 251–252.

³³ А. Бенгард, *Три замены за год. Кто учит наших детей и почему в школах столицы кадровый голод*, https://24.kg/obschestvo/191085_tri_zamenyi_zagod_kto_uchit_nashih_detey_ipochemu_vshkolah_stolitsyi_kadrovyyi_golod/ [dostęp: 14 września 2021].

³⁴ А. Бенгард, *Вернутся ли дети в школы? В Минобразования рассказали о подготовке к сентябрю*, https://24.kg/obschestvo/201114_vernutsyali_deti_vshkolyi_vminobrazovaniya_rasskazali_opodgotovke_ksentyabryu/ [dostęp: 14 września 2021].

³⁵ Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, *Официальная статистика. Финансы. Расходы государственного бюджета, январь-декабрь 2020 года*, <http://www.stat.kg/ru/statistics/finansy/> (dokument w formacie xmls) [dostęp: 14 września 2021].

³⁶ Wynagrodzenia te wynoszą ok. 140 USD miesięcznie, wobec 350–450 USD w Kazachstanie i 450–740 USD w Rosji. Por. M. Kuryłowicz, *Edukacja i polityka edukacyjna...*, s. 252.

³⁷ Ж. Масалиева, *7 миллиардов сомов донорских средств потрачено на зарплату медикам и учителям*, https://24.kg/ekonomika/161652_7milliardov_somov_donorskih_sredstv_potracheno_nazarplatu_medikam_iuchitelyam/?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop [dostęp: 14 września 2021].

Europejska zaangażowała się w program pomocy dla kirgiskiego systemu edukacyjnego. Zaprezentowany w sierpniu 2021 roku unijny raport w tej sprawie potwierdza łączną pomoc w wymiarze 32 mln euro w latach 2019–2021, z których w ostatnim roku sfinansowano między innymi wynagrodzenia nauczycieli oraz zakup podręczników³⁸.

Braki kadrowe w szkołach i stanowiąca ich podłoże trudna sytuacja finansowa nauczycieli są częstym tematem wewnętrznych debat politycznych w republice, będąc zarazem źródłem nierzadko populistycznych haseł. W przeddzień nowego roku szkolnego 2021/22 w parlamencie doszło do dyskusji nad ustawą „O statusie nauczyciela”, której autorzy zaproponowali finansowe zachęty dla pedagogów. Osoba, pod kierunkiem której uczeń zwycięży w olimpiadzie republikańskiej lub na poziomie międzynarodowym, miałaby otrzymywać z budżetu równowartość trzech swoich wynagrodzeń miesięcznych. Z kolei nauczyciele z 10-letnim stażem mieliby dostawać jednorazowy dodatek w wymiarze 1 mln KGS (ok. 10 tys. USD)³⁹. Podobne projekty raczej nie mają szans powodzenia, biorąc pod uwagę problemy finansowe republiki, obliczone są zatem zapewne na zysk polityczny przed nadchodzącymi wyborami parlamentarnymi (w listopadzie 2021 roku).

Sterowania systemem edukacji w okresie pandemii nie usprawniają również częste zmiany kadrowe w odpowiedzialnym za ten sektor ministerstwie. Od marca 2020 roku resort edukacji i nauki przeżył już dwukrotną wymianę ministra. Pełniący tę funkcję od września 2019 roku Kanybek Isakow, mający opinię reformatora i chwalony za wdrożenie edukacji zdalnej w pierwszych miesiącach pandemii, został zdymisjonowany 14 października 2020 roku, wkrótce po kryzysie politycznym i uformowaniu rządu tymczasowego pod kierunkiem Sadyra Dżaparowa. Jak na ironię, były minister zmarł miesiąc później w następstwie zarażenia koronawirusem⁴⁰. Nowy szef resortu, Ałmazbek Bejszenaliew, podobnie jak jego poprzednik, związany był wcześniej ze

³⁸ Министерство образования и науки Кыргызской Республики, *Евросоюз оказывает бюджетную поддержку на борьбу с коронавирусной инфекцией в Кыргызстане*, <https://edu.gov.kg/posts/118/> [dostęp: 14 września 2021].

³⁹ Д. Подольская, *Депутаты предлагают выплачивать по миллиону сомов учителям с 10-летним стажем*, https://24.kg/vlast/206330_deputaty_predlagayut_vyplachivat_pomillionu_somov_uchitelyam_s10-letnim_stajem/ [dostęp: 14 września 2021].

⁴⁰ Kanybek Isakow przed objęciem funkcji ministra pracował w uczelniach drugiego największego miasta republiki: Osz. W latach 2011–2019 pełnił funkcję rektora tamtejszego Uniwersytetu Państwowego. Zob. Радио Азаттык, *Скончался бывший министр образования Каныбек Исаков*, <https://rus.azattyk.org/a/30944348.html> [dostęp: 15 września 2021].

środowiskiem akademickim (wykładał na Uniwersytecie Johna Hopkinsa w USA, był również prorektorem polskiej Akademii Finansów i Biznesu Vistula)⁴¹. Pomimo doświadczenia w zarządzaniu edukacją i kontaktów międzynarodowych, jego kariera na stanowisku ministra trwała krótko, bo już w maju 2021 roku, na fali przekształcenia rządu w podporządkowany prezydentowi gabinet ministrów, został zdymisjonowany⁴². Funkcję nowego szefa resortu objął Bołotbek Kupeszew, urzędnik dotychczas słabo powiązany z systemem edukacji, natomiast pozostający w bliskich kontaktach z urzędującym prezydentem⁴³.

Wobec częstej rotacji ministrów⁴⁴ większość spraw bieżących, zwłaszcza związanych z przeciwdziałaniem skutkom pandemii w oświacie, koordynowana była przez ich zastępców, których, co warto podkreślić, zmiany kadrowe dotyczyły w mniejszym stopniu. Prawdziwą „twarzą” resortu oświaty w okresie po marcu 2020 roku stała się Nadira Dżusupbekowa, pełniąca swoją funkcję od 2018 roku⁴⁵. Również inni wiceministrowie mają dłuższy staż pracy we wspomnianym resorcie: Nurlan Omurov pełni swoją funkcję od 2019 roku⁴⁶, natomiast odpowiedzialny za kontakty z parlamentem Kałysbek Szadychanow od 2011 roku, chociaż pracę w ministerstwie objął jeszcze wcześniej, w styczniu 2006 roku⁴⁷.

*

Biorąc pod uwagę stosunkowo późne pojawienie się pierwszych przypadków zarażenia koronawirusem w Kirgistanie, kraj ten miał

---

⁴¹ Кабмин Жапарова. Кто все эти люди и что о них известно, <https://kloop.kg/blog/2020/10/14/kabmin-zhaparova-kto-vse-eti-lyudi-i-chto-o-nih-izvestno/> [dostęp: 15 września 2021].

⁴² Н. Тимирбаева, *Новый министр образования Болотбек Купешев. Резюме*, https://kaktus.media/doc/437885_novyy_ministr_obrazovaniia_bolotbek_kupeshev_rezume.html [dostęp: 15 września 2021].

⁴³ Министерство образования и науки Кыргызской Республики, *Сотрудники. Купешев Болотбек Душекович*, <https://edu.gov.kg/organization/employees/287/> [dostęp: 15 września 2021].

⁴⁴ Trend ten był obserwowany również przed wybuchem pandemii i wiązany był z licznymi, ujawnianymi przez media, skandalami związanymi z zarządzaniem edukacją. Zob. M. Kuryłowicz, *Edukacja i polityka edukacyjna...*, s. 260–261.

⁴⁵ Министерство образования и науки Кыргызской Республики, *Сотрудники. Джусупбекова Надира Сынташевна*, <https://edu.gov.kg/organization/employees/291/>, [dostęp: 15 września 2021].

⁴⁶ Министерство образования и науки Кыргызской Республики, *Сотрудники. Омуров Нурлан Кубатович*, <https://edu.gov.kg/organization/employees/294/> [dostęp: 15 września 2021].

⁴⁷ Министерство образования и науки Кыргызской Республики, *Сотрудники. Шадыханов Калысбек Токтосунович*, <https://edu.gov.kg/organization/employees/290/> [dostęp: 15 września 2021].

niedługo więcej czasu na przygotowanie się do zastosowania drastycznych środków związanych z ogólnospołeczną kwarantanną i zamknięciem gospodarki, także w zakresie organizacji zdalnego nauczania. Starania władz kirgiskich, zmierzające do zapewnienia maksymalnej płynności w procesie przejścia do edukacji na odległość, chociaż niepozbawione sukcesów, nie zmieniły ogólnie negatywnego podejścia społeczeństwa do wspomnianego sposobu przekazywania wiedzy. Potwierdziły ten stosunek przytaczane wcześniej wyniki badań wśród uczniów i nauczycieli, zauważyli to również rządzący. Ówczesny prezydent Sooronbaj Dżeenbekow w wywiadzie udzielonym latem 2020 roku jednej z kirgiskich radiostacji podkreślił, że rozumie trudności, z jakimi zetknęli się począwszy od marca uczniowie, ich rodzice oraz nauczyciele. Stwierdził zarazem, że, jego zdaniem, dokonany został wielki i konieczny krok na drodze do cyfryzacji kraju, w tym zwłaszcza sfery edukacji. Dodał wreszcie, iż trzeba przywyknąć do nowych warunków, w których ciężar dbania o wykształcenie niosą nie tylko nauczyciele⁴⁸.

Podobne wypowiedzi prezydenta zostały negatywnie odebrane przez Kirgizów jako oderwane od rzeczywistej sytuacji i trosk obywateli. Niezadowolenie wzbudzał również i fakt, że władze republiki latem zapowiedziały kontynuację telelekcji i pozostałych form nauczania zdalnego od września 2020 roku. Jedynie uczniowie pierwszych klas szkoły podstawowej mieli powrócić do nauki stacjonarnej, z uwagi na trudności w przyswojeniu wiedzy za pośrednictwem kanałów *on-line*⁴⁹. Taka decyzja podyktowana była między innymi napiętą sytuacją epidemiczną – latem 2020 roku nadeszła zasadnicza fala zachorowań, która spowodowała wzrost liczby diagnozowanych przypadków nawet do 1000 dziennie, towarzyszyła temu również zwiększona liczba zgonów z powodu wirusa⁵⁰.

Pod naciskiem opinii publicznej władze zdecydowały jednak o stopniowym przywracaniu nauczania stacjonarnego. 1 września, zgodnie z wcześniejszymi zapowiedziami, do szkół poszli wyłącznie pierwszo-

---

⁴⁸ Б. Кудаяров, *Жээнбеков: Пандемия ускорила процесс цифровизации системы образования Кыргызстана*, https://kaktus.media/doc/418105_jeenbekov_pandemiia_yskorila_process_cifrovizacii_sistemy_obrazovaniia_kyrgyzstana.html [dostęp: 15 września 2021].

⁴⁹ K-News, *В Кыргызстане решили первую четверть нового учебного года начать в дистанционном формате обучения*, <https://knews.kg/2020/07/21/v-kyrgyzstane-reshili-pervuyu-chetvert-novogo-uchebnogo-goda-nachat-v-distantsionnom-formate-obucheniya/> [dostęp: 15 września 2021].

⁵⁰ *Коронавирус в Киргизии, свежая статистика на сегодня по заболевшим*, <https://coronavirus-graph.ru/kyrgyziya> [dostęp: 15 września 2021].

klasiści. Uczniowie starszych klas nauczania podstawowego (klasy 2–6), mieli rozpocząć kształcenie w trybie zdalnym⁵¹, aby następnie od 6 października powrócić do szkół⁵². Na przeszkodzie tym planom stała jednak napięta sytuacja polityczna. Dynamika wydarzeń po wyborach parlamentarnych z 4 października – masowe protesty w stolicy i innych miejscowościach na północy kraju – spowodowała, iż ministerstwo edukacji i nauki w trybie błyskawicznym przywróciło nauczanie zdalne dla wszystkich uczniów, w tym pierwszoklasistów⁵³. Pierwotnie zakładano, iż zmiana ta będzie obowiązywać do czasu ustabilizowania się sytuacji w kraju, ponowny wzrost liczby zakażeń (w październiku i listopadzie sięgał 500–600 osób dziennie⁵⁴) wymusił jednak pozostanie przy nauce na odległość.

Zmiany kadrowe, które nastąpiły po rewolucji (wymiana ministra edukacji), ogólna niepewność co do stabilizacji politycznej Kirgistanu oraz trudna sytuacja epidemiczna utrudniały zarządzanie systemem oświaty i odwlekały podjęcie decyzji o systematycznym powrocie uczniów do szkół. Z tego też powodu jesienią nauczanie zdalne borykało się z jeszcze większymi problemami niż wiosną. W listopadzie władze Biszkeku otwarcie przyznały, iż nawet w tym największym mieście republiki 30% uczniów pozostaje poza zasięgiem nauczania *on-line* i nauczyciele nie mają z nimi kontaktu. Dodały przy tym, iż konieczna jest pomoc dla rodzin, które nie mają w domu dostępu do internetu, ale z przyczyn obiektywnych miasto nie dysponuje budżetem na realizację takich zadań pomocowych⁵⁵.

Obserwowany od początku roku 2021 spadek odnotowywanych codziennie zachorowań na koronawirusa oraz zapowiadana akcja szczepień ochronnych (które realnie ruszyły jednak dopiero w maju) skłonił władze kirgiskie do stopniowego przywracania nauczania stacjonarnego. Od 9 marca do szkół wrócili uczniowie klas 1–4 szkół podstawowych⁵⁶, natomiast w ostatnim kwartale również uczęszcza-

⁵¹ Tym samym wróciły również tzw. telelekcje. Zob. КТРК, *Расписание телеуроков на время онлайн-обучения*, <http://www.ktrk.kg/kg/post/44964/ru> [dostęp: 15 września 2021].

⁵² Т. Кудрявцева, *Всех школьников страны отправили на дистанционку*, https://24.kg/obschestvo/167815_vseh_shkolnikov_stranyi_otpravili_nadistantsionku/ [dostęp: 15 września 2021].

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Коронавирус в Киргизии...*

⁵⁵ М. Орлова, *Почти треть учеников в Бишкеке не охвачены дистанционным образованием*, https://24.kg/vlast/173283_pochti_tret_uchenikov_vbishkeke_neohvachenyi_distantsionnyim_obrazovaniem/ [dostęp: 15 września 2021].

⁵⁶ М. Орлова, *Возврат детей в школы и сады Бишкека. Как это будет*, https://24.kg/obschestvo/185445_vozvrat_detey_v_shkoly_i_sady_bishkeka_kak_eto_budet/ [dostęp: 16 września 2021].

jący do klas 5 oraz uczniowie klas 9 i 11, którzy przygotowywali się do kończących etap edukacji podstawowej i średniej egzaminów (tzw. testów państwowych)⁵⁷. Nie bez znaczenia dla decyzji rządu była chęć zjednania sobie poparcia obywateli przed mającym miejsce w kwietniu referendum konstytucyjnym, które miało wzmocnić pozycję urzędującego prezydenta. Sadyr Dżaparow, uważany za inicjatora wspomnianych zmian, chociaż wygrał styczniowe wybory prezydenckie, zetknął się zarazem z ogromną apatią społeczną będącą wynikiem zmęczenia przedłużającymi się obostrzeniami, obaw o sytuację materialną po pandemii i znużenia niestabilnością polityczną republiki⁵⁸.

Podobne intencje przyświecały letniej decyzji gabinetu ministrów o przywróceniu od początku roku szkolnego 2021/22 nauczania w pełni stacjonarnego. Zapowiadając to posunięcie, stojący na czele gabinetu Uługbek Maripow motywował je dwoma czynnikami: niską jakością nauczania *on-line* oraz akcją szczepień wśród kadry nauczycielskiej⁵⁹. Rzeczywiście, latem 2021 roku rozpoczęła się operacja wyszczepiania pracowników edukacji. Na koniec sierpnia potwierdzono pełną wakcynację 55% nauczycieli⁶⁰. Władze Kirgistanu równolegle podjęły jeszcze dwie nośne społecznie decyzje odnoszące się do nowego roku szkolnego. Pierwsza z nich dotyczyła przesunięcia inauguracji nauczania z 1 na 15 września. Maripow uzasadnił taką zmianę kwestiami epidemiologicznymi oraz finansowymi – dłuższe wakacje miały sprzyjać większym przychodom z ruchu turystycznego⁶¹. Innym posunięciem władz była rezygnacja z obowiązku zakupu mundurka szkolnego, co miało złagodzić skalę wydatków ponoszonych przez rodziców w przededniu roku szkolnego⁶².

Przesunięcie inauguracji, chociaż motywowane ekonomicznie, przynosi jednak zmiany nie do końca korzystne z punktu widzenia uczniów. Przesuwa bowiem ciężar obowiązków dydaktycznych na

---

⁵⁷ Радио Азаттык, *Министерство образования в новом учебном году планирует вернуть все школы в офлайн-режим*, <https://rus.azattyk.org/a/ministerstvo-obrazovaniya-planiruet-vernut-vse-shkoly-k-oflayn-rezhimu-v-novom-uchebnom-godu/31402346.html> [dostęp: 16 września 2021].

⁵⁸ Sadyr Dżaparow co prawda zdecydowanie wygrał wybory, zdobywając prawie 80% głosów, jednak odbyło się to przy zaledwie 40% frekwencji. M. Marszewski, *Kirgistan: zwycięstwo Dżaparowa i republiki prezydenckiej...*

⁵⁹ А. Джумашова, *Улукбек Марипов признает, что онлайн-обучение снизило качество образования*, https://24.kg/vlast/205151_ulukbek_maripov_priznaet_chno_onlayn-obuchenie_snizilo_kachestvo_obrazovaniya/ [dostęp: 16 września 2021].

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Кабинет министров Кыргызской Республики, *В Кыргызстане новый учебный год начнется с 15 сентября*, <https://www.gov.kg/ru/post/s/20324-kyrgyzstanda-zhay-okuu-zhyly-15-sentyabrda-bashtalat> [dostęp: 16 września 2021].

⁶² Радио Азаттык, *Министерство образования в новом учебном году...*

ostatnie kwartały nauki. W czwartym okresie edukacji uczniowie mają łącznie 50 dni nauki, wobec 35–38 dni w pierwszej i drugiej ćwiartce. Koniec roku szkolnego planowany jest dopiero na 8 czerwca, podczas gdy do tej pory wcześniejsze rozpoczęcie wakacji motywowane było względami klimatycznymi, zwłaszcza nastającymi od wczesnego lata upałami⁶³.

Aktywność legislacyjną władz kirgiskich w przededniu powrotu do nauczania stacjonarnego (poza wspomnianymi zmianami gabinet ministrów zapowiedział uporządkowanie ustawy o edukacji⁶⁴) można także zrozumieć jako próbę przesłonięcia realnych problemów, z którymi ponownie styka się kirgiskie szkolnictwo po 15 września 2021 roku. Najpoważniejszym z nich, chwilowo wyciszonym przez pandemię i nauczanie zdalne, jest tragiczny stan infrastruktury szkolnej, o którym regularnie donoszą pracownicy oświaty, media, a także organizacje pozarządowe⁶⁵.

W 2020 roku specjalna rządowa komisja potwierdziła, iż spośród 2040 kirgiskich szkół ponad 200, czyli 10% wszystkich placówek w kraju, znajduje się w stanie grożącym awarią i wymaga natychmiastowej rozbiórki i zamiany na nowe budynki. Spośród nich 172 obiekty zostały zakwalifikowane jako takie, w których przebywanie zagraża życiu. Kolejne 395 szkół wymaga kapitalnego remontu⁶⁶. Lokalne media alarmują, iż pomimo publikacji tych danych władze nie decydują się zamknąć problematycznych placówek. Przyczyny wydają się być oczywiste – brak funduszy na realizację wielkiego programu rewitalizacji infrastruktury oraz nacisk demograficzny na szkoły. Rokrocznie naukę rozpoczyna coraz większa liczba uczniów, co powoduje przepełnienie klas, liczących ponad 40 osób każda, o czym była już mowa.

Możliwości finansowe państwa są rzeczywiście ograniczone, zwłaszcza w obliczu skutków pandemii. Zaraz po publikacji wspom-

---

⁶³ Н. Крайнова, *График учебного года в школах и вузах Кыргызстана*, https://www.vb.kg/doc/404826_grafik_uchebnogo_goda_v_shkolah_i_vyazah_kyrgyzstana.html [dostęp: 16 września 2021].

⁶⁴ А. Бенгард, *Школьные проблемы. Помогут ли поправки в законы решить их?*, https://24.kg/obschestvo/198308_shkolnyie_problemyi_pomogutli_popravki_vzakonyi_reshitih/ [dostęp: 16 września 2021].

⁶⁵ W 2019 roku skandal związany z warunkami, w jakich rozpoczęli naukę uczniowie w jednej ze szkół bezpośrednio przyczynił się do dymisji minister edukacji. Zob. М. Кuryłowicz, *Edukacja i polityka edukacyjna...*, s. 261.

⁶⁶ *Трещина. Почему дети в Кыргызстане учатся в экстремальных условиях*, Материал подготовленный студентами курса «Журналистика Данных» магистратуры «Международная журналистика и Массовые коммуникации» АУЦА при поддержке: IDEM, Общественного фонда «Школа Данных Кыргызстана», Департамента «Журналистика и Массовые Коммуникации» АУЦА, <https://kloop.kg/t/treshina/> [dostęp: 16 września 2021].

nianych danych rząd zdecydował się przeznaczyć ponad 350 mln KGS (około 3,5 mln USD) na budowę nowych placówek w ramach projektu „Trzydzieści szkół na trzydziestolecie Kirgistanu”. Do chwili rozpoczęcia roku szkolnego 2021/22 udało się jednak uruchomić jedynie 19 spośród nich⁶⁷. Władze otwarcie przyznają, że mają problemy z realizacją tak ambitnego planu i zwracają się o pomoc do instytucji międzynarodowych. Najczęściej fundatorami nowych szkół w Kirgistanie są Saudyjski Fundusz Rozwoju oraz Bank Światowy, które finansują obecnie budowę odpowiednio 16 i 6 budynków szkolnych⁶⁸. Poważnym hamulcem w realizacji tego projektu jest również zjawisko korupcji oraz tzw. pozorowanych inwestycji. Władze często, pod naciskiem opinii publicznej, decydują o przyznaniu kwot na rozpoczęcie budowy nowej szkoły, jednak środki kończą się po realizacji części inwestycji. W rezultacie wznoszone są jedynie fundamenty, natomiast uczniowie muszą korzystać dalej ze starej infrastruktury⁶⁹.

*

Problemy, z jakimi styka się od początku pandemii kirgiskie szkolnictwo i system zarządzania nim, nie są trudnościami zasadniczo nowymi. Co więcej, wydaje się iż większość bolączek tamtejszej edukacji, nasilonych przez pandemię – niedofinansowanie kadry nauczycielskiej czy szkół ogółem, opóźnienia w cyfryzacji i niedowład informatyczny w zakresie szkolnictwa, trudności psychologiczne związane z kontaktem na odległość i izolacją społeczną – dotknęły z różnym nasileniem i inne kraje, i to o wiele zasobniejsze niż Kirgistan.

Niewątpliwie natomiast pandemia nasiliła obserwowalną już wcześniej skłonność społeczeństwa kirgiskiego do opierania się w zakresie organizacji edukacji wyłącznie na działaniach służb państwowych. Podobne myślenie, wywodzące się w znacznej mierze z okresu monopolu państwa w tym obszarze przed 1991 rokiem, wydawało się później słabnąć między innymi za sprawą liberalnego ustawodawstwa⁷⁰ i otwartych dyskusji na temat edukacji. Po wybuchu pandemii powróciło z całą mocą, do czego przyczyniły się także same władze

⁶⁷ Радио Азаттык, *В Кыргызстане в новом учебном году начнут работать 19 новых школ*, <https://rus.azattyk.org/a/v-kyrgyzstane-v-novom-uchebnom-godu-nachnut-rabotat-19-novyh-shkol/31405828.html> [dostęp: 16 września 2021].

⁶⁸ Радио Азаттык, *В Кыргызстане 245 школ находятся в аварийном состоянии*, <https://rus.azattyk.org/a/30771537.html> [dostęp: 16 września 2021].

⁶⁹ *Трещина. Почему дети в Кыргызстане учатся в экстремальных условиях...*

⁷⁰ Por. M. Kuryłowicz, *Edukacja i polityka edukacyjna...*

przekonujące o zbawienności pandemii dla realnej – dokonywanej pod auspicjami państwa – modernizacji kirgiskiej edukacji i możliwości sprostania wyzwaniom współczesności.

Specyfiką kirgiskiego interwencjonizmu państwowego w edukacji okresu pandemii jest fakt, iż owa interwencja dokonuje się dotychczas zasadniczo bez inwestycji kapitałowych ze strony państwa. Została ona zakomunikowana i wcielona w życie, podczas gdy realne koszty wspomnianej aktywności władz ponieśli obywatele – rodzice – zmuszeni do zwiększonych nakładów (zakup niezbędnego sprzętu elektronicznego, telewizora, zadbanie o dostęp do internetu i gromadzonych tam zasobów) w celu zapewnienia dzieciom edukacji w ogóle. Tym samym życie szkolne, określane przez Jürgena Habermasa jako część sfery publicznej – „obszar świata życia” – w której powinny dominować formy integracji społecznej, niekoniecznie systemowej, zostało poddane swoistej mediatyzacji przez pieniądz i władzę, urynkowane i zbiurokratyzowane zarazem⁷¹. Niekoniecznie z dobrym efektem.

BIBLIOGRAFIA

- Bengard A., *Shkol'nyye problemy. Pomogut li popravki v zakony reshiti' ikh?* https://24.kg/obschestvo/198308_shkolnyie_problemy_pomogutli_popravki_vzakony_reshitih/ [dostęp: 16 września 2021].
- Bengard A., *Tri zameny za god. Kto uchit nashikh detey i pochemu v shkolkakh stolitsy kadrovyy golod*, https://24.kg/obschestvo/191085_tri_zamenyi_zagod_kto_uchit_nashih_detey_ipochemu_vshkolah_stolitsyi_kadrovyyi_golod/ [dostęp: 14 września 2021].
- Bengard A., *Vernut-sya li deti v shkoly? V Minobrazovaniya rasskazali o podgotovke k sentyabryu*, https://24.kg/obschestvo/201114_vernutsyali_deti_vshkolyi_vminobrazovaniya_rasskazali_opodgotovke_ksentyabryu_ [dostęp: 14 września 2021].
- Berik A., *Teleuroki v Kazakhstane: kak uchat shkol'nikov vo vremya karantina*, <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-quarantine-secondary-education/30622415.html> [dostęp: 14 września 2021].
- Chislennost' uhashchikhsya dnevnnykh obshcheobrazovatel'nykh organizatsiy po territorii (chelovek)*, <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/632/> [dostęp: 11 września 2021].
- COVID-19 v Kyrgyzskoy Respublike: Otsenka vozdeystviya na sotsial'no-ekonomicheskuyu situatsiyu i uyazvimost' i otvetnyye mery politiki,

⁷¹ J. Osiński, *Teoretyczne i praktyczne uwarunkowania planowania polityki publicznej przez organy administracji publicznej*, w: *Administracja publiczna w procesie planowania polityki publicznej*, red. B. Pytlik, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2019, s. 34–35.

- ADB, UNDP, https://kyrgyzstan.un.org/sites/default/files/2020-08/UNDP-ADB%2520SEIA_11%2520August%25202020%2520Rus.pdf [dostęp: 9 września 2021].
- Demidova O., *Izбиратели Кыргызстана podderzhali usileniye vlasti prezidenta*, <https://www.dw.com/ru/cik-kyrgyzstana-zajavil-o-podderzhke-izbiratelej-popravok-k-konstitucii/a-57162829> [dostęp: 8 września 2021].
- Dzhamankulova A., *Obrazovaniye ne dlya vsekh: Kak v Kyrgyzstane iz-za pandemii v pervyye massovo vveli onlayn-obucheniye dlya shkol'nikov i chto poshlo ne tak?* <https://kloop.kg/blog/2020/08/08/obrazovanie-ne-dlya-vseh-kak-v-kyrgyzstane-iz-za-pandemii-v-pervye-massovo-vveli-onlajn-obucheniye-dlya-shkolnikov-i-chto-poshlo-ne-tak/> [dostęp: 11 września 2021].
- Dzhumashova A., *Ulukbek Maripov priznayet, chto onlayn-obucheniye snizilo kachestvo obrazovaniya*, https://24.kg/vlast/205151_ulukbek_maripov_priznaet_chto_onlayn-obucheniye_snizilo_kachestvo_obrazovaniya/ [dostęp: 16 września 2021].
- Dzushupov, K., Lucero-Prisno D.E., Vishnyakov D., Lin X., Ahmadi A., *COVID-19 in Kyrgyzstan: Navigating a way out*, „Journal of Global Health”, 3 July 2021, <http://www.jogh.org/documents/2021/jogh-11-03020.htm> [dostęp: 9 września 2021].
- Eraliyev S., *Shkol'noye obrazovaniye. Problemy dostigli krayney tochki*, https://rus.azattyk.org/a/kyrgyz_education_school-problems/29474742.html [dostęp: 13 września 2021].
- Gortat R., *Kirgistan: natura zmiany systemowej (1990–1996)*, Elipsa, Warszawa 2009.
- Kabmin Zhaparova. *Kto vse eti lyudi i chto o nih izvestno*, <https://kloop.kg/blog/2020/10/14/kabmin-zhaparova-kto-vse-eti-lyudi-i-chto-onih-izvestno/> [dostęp: 15 września 2021].
- Kadyrov M., *Iz-za pandemii poshla v rost bezrobotitsa. Za schet vernuvshikhsya migrantov*, <https://rus.azattyk.org/a/31035686.html> [dostęp: 9 września 2021].
- Kharizov R., *V Kyrgyzstane devochki uchat'sya dol'she, a parni ran'she poluchayut professiyu*, https://24.kg/obschestvo/206283_vkyrgyzstane_devushki_uchatsya_dolshe_aparni_ranshe_poluchayut_professiyu/ [dostęp: 13 września 2021].
- „Khochu nazad v shkolu!”. *Icledovatel'skaya rabota ot OF«Shkola Dannykh», OF «Gorodskiyе Initsiativy» i issledovateley*, https://opendata-covid.kg/learningonline?fbclid=IwAR2uJdidRCPiKol3EuoNXJP1LJC-lj39yl-9i-z_ohFOkkt_kiknlvePmPSg [dostęp: 13 września 2021].
- K-News, *V Kyrgyzstane reshili pervuyu chetvert' novogo uchebnogo goda nachat' v distantsionnom formate obucheniya*, <https://knews.kg/2020/07/21/v-kyrgyzstane-reshili-pervuyu-chetvert-novogo-uchebno->

- go-goda-nachat-v-distantcionnom-formate-obucheniya/ [dostęp: 15 września 2021].
- Koronavirus v Kirgizii, svezhaya statistika na segodnya po zabolevshim, <https://coronavirus-graph.ru/kirgiziya> [dostęp: 15 września 2021].
- Koronavirus v Kyrgyzstane. Ministr zdravookhraneniya i yego zamestitel' zaboleti, https://24.kg/obschestvo/158804_koronavirus_vkyrgyzstane_ministr_zravookhraneniya_iego_zamestitel_zaboleti/ [dostęp: 9 września 2021].
- Kraynova N., *Grafik uchebnogo goda v shkolakh i vuzakh Kyrgyzstana*, https://www.vb.kg/doc/404826_grafik_ychebnogo_goda_v_shkolah_i_vyazah_kyrgyzstana.html [dostęp: 16 września 2021].
- Kudayarov B., *Zheenbekov: Pandemiya uskorila protsess tsifrovizatsii sistemy obrazovaniya Kyrgyzstana*, https://kaktus.media/doc/418105_jeenbekov_pandemiia_yskorila_process_cifrovizatsii_sistemy_obrazovaniya_kyrgyzstana.html [dostęp: 15 września 2021].
- Kudryavtseva T., *Pochti tret' naseleniya Kyrgyzstana okazalis' bednymi po itogam 2020 goda*, https://24.kg/ekonomika/186596_pochti_tret_naseleniya_kyrgyzstana_okazalis_bednymi_poitogam_2020_goda/ [dostęp: 9 września 2021].
- Kudryavtseva T., *S 8 aprelya v Kyrgyzstane vvodyat vseobshchuyu distantcionnyuyu formu obucheniya*, https://24.kg/vlast/148951_s8aprelya_vkyrgyzstane_vvodyat_vseobshchuyu_distantcionnyuyu_formu_obucheniya/ [dostęp: 11 września 2021].
- Kudryavtseva T., *Vsekh shkol'nikov strany otpravili na distantcionku*, https://24.kg/obschestvo/167815_vseh_shkolnikov_stranyi_otpravili_nadistantcionku/ [dostęp: 15 września 2021].
- Kuryłowicz M., *Edukacja i polityka edukacyjna współczesnego Kirgistanu*, w: *Kirgistan. Oblicza transformacji*, red. M. Kuryłowicz, K. Pachucki-Włosek, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020, s. 245–269.
- Kuryłowicz M., *Trwanie i zmiana: system polityczny Kirgistanu w nowym ładzie konstytucyjnym po 2010 r.*, w: *Dylematy rozwoju systemów politycznych Europy i Azji*, red. J. Kornaś, Ł. Danel i R. Lisiakiewicz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń: 2020, s. 419–440.
- Marszewski M., *Kirgistan: zwycięstwo Dżaparowa i republiki prezydenckiej*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 11 stycznia 2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-01-11/kirgistan-zwyciestwo-dzaparowa-i-republiki-prezydenckiej> [dostęp: 8 września 2021].
- Masaliyeva Zh., *7 miliardov somov donorskih sredstv potracheno na zarplatu medikam i uchitelyam*, https://24.kg/ekonomika/161652_7miliardov_somov_donorskih_sredstv_potracheno_nazarplatu_medikam_iuchitelyam/?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop [dostęp: 14 września 2021].

- Ministerstvo ekonomiki i finansov Kyrgyzskoy Respubliki, Makropokazateli, yanvar'-dekabr' 2020, <http://mef.gov.kg/ru> [dostęp: 9 września 2021].
- Ministerstvo obrazovaniya v novom uchebnom godu planiruyet vernut' vse shkoly v oflayn-rezhim, <https://rus.azattyk.org/a/ministerstvo-obrazovaniya-planiruet-vernute-vse-shkoly-k-oflayn-rezhimu-v-novom-uchebnom-godu/31402346.html> [dostęp: 16 września 2021].
- Nasyrov A., *Inflyatsiya v Kyrgyzstane i mery po yeye kontrolyu*, <https://center.kg/article/388> [dostęp: 9 września 2021].
- Number of novel coronavirus COVID-19 infection, death and recovery cases in Greater China as of September 6, 2021, by region, <https://www.statista.com/statistics/1090007/china-confirmed-and-suspected-wuhan-coronavirus-cases-region/> [dostęp: 9 września 2021].
- Ofitsial'naya statistika. Finansy. Raskhody gosudarstvennogo byudzhet, yanvar'-dekabr' 2020 goda, <http://www.stat.kg/ru/statistics/finansy/> (dokument w formacie xmls) [dostęp: 14 września 2021].
- Orlova M., *Pochti tret' uchenikov v Bishkeke ne okhvacheny distantsionnym obrazovaniyem*, https://24.kg/vlast/173283_pochti_tret_uchenikov_vbishkeke_neohvachenyi_distantsionnyim_obrazovaniem/ [dostęp: 15 września 2021].
- Orlova M., *Posledstviya pandemii v sfere obrazovaniya mogut oshchushchat'sya desyatiletiiami*, https://24.kg/obschestvo/161670_posledstviya_pandemii_vsfere_obrazovaniya_mogut_oschuschatsya_desyatiletiiami/ [dostęp: 13 września 2021].
- Orlova M., *Vozvrat detey v shkoly i sady Bishkeka. Kak eto budet*, https://24.kg/obschestvo/185445_vozvrat_detey_v_shkoly_i_sady_bishkeka_kak_eto_budet/ [dostęp: 16 września 2021].
- Osiński J., *Teoretyczne i praktyczne uwarunkowania planowania polityki publicznej przez organy administracji publicznej*, w: *Administracja publiczna w procesie planowania polityki publicznej*, red. B. Pytlik, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2019, s. 15–63.
- Podol'skaya D., *Deputaty predlagayut vyplachivat' po millionu somov uchitelyam s 10-letnim stazhem*, https://24.kg/vlast/206330_deputaty_predlagayut_vyiplachivat_pomillionu_somov_uchitelyam_s10-letnim-stajem/ [dostęp: 14 września 2021].
- Raspisaniye teleurokov na vremya onlayn-obucheniya, <http://www.ktrk.kg/kg/post/44964/ru> [dostęp: 15 września 2021].
- Skonchalsya byvshiy ministr obrazovaniya Kanybek Isakov, <https://rus.azattyk.org/a/30944348.html> [dostęp: 15 września 2021].
- Sotrudniki. Dzhusupbekova Nadira Syntashevna, <https://edu.gov.kg/organization/employees/291/> [dostęp: 15 września 2021].
- Sotrudniki. Kupeshev Bolotbek Dushekovich, <https://edu.gov.kg/organization/employees/287/> [dostęp: 15 września 2021].

- Sotrudniki. Omurov Nurlan Kubatovich, <https://edu.gov.kg/organization/employees/294/> [dostęp: 15 września 2021].
- Sotrudniki. Shadykhanov Kalysbek Toktosunovich, <https://edu.gov.kg/organization/employees/290/> [dostęp: 15 września 2021].
- Tayfur N., Eberova E., *V Kyrgyzstane zafiksirovan pervyy sluchay zarazheniya Covid-19*, <https://www.aa.com.tr/ru/мир/в-кыргызстане-зафиксирован-первый-случай-заражения-covid-19/1769946> [dostęp: 9 września 2021].
- Timirbayeva N., *Novyy ministr obrazovaniya Bolotbek Kupeshev. Rezyume*, https://kaktus.media/doc/437885_novyy_ministr_obrazovaniia_bolotbek_kypeshev_rezume.html [dostęp: 15 września 2021].
- Timirbayeva N., *Uyti ili ostat'sya? Yest' li zhizn' v shkole posle 9-go klassa*, https://kaktus.media/doc/412902_yyti_ili_ostatsia_est_li_jizn_v_shkole_posle_9_go_klassa.html [dostęp: 13 września 2021].
- V Kirgizii sluchai vnebol'nichnoy pnevmonii priznali proyavleniyem COVID-19*, <https://ria.ru/20200716/1574444660.html> [dostęp: 9 września 2021].
- V Kirgizii vyyavili boleye tysyachi sluchayev zarazheniya koronavirusom*, <https://ria.ru/20200510/1571234554.html> [dostęp: 9 września 2021].
- V Kyrgyzstane 245 shkol nakhodyat'sya v avariynom sostoyanii*, <https://rus.azattyk.org/a/30771537.html> [dostęp: 16 września 2021].
- V Kyrgyzstane novyy uchebnyy god nachnet'sya s 15 sentyabrya*, <https://www.gov.kg/ru/post/s/20324-kyrgyzstanda-zhay-okuu-zhyly-15-sentyabrda-bashtalat> [dostęp: 16 września 2021].
- V Kyrgyzstane proshel ocherednoy trening dlya uchiteley po s'yemkam teleurokov*, <https://vesti.kg/obshchestvo/item/74364-v-kyrgyzstane-proshel-ocherednoj-trening-dlya-uchitelej-po-semkam-teleurokov.html> [dostęp: 14 września 2021].
- V Kyrgyzstane v novom uchebnom godu nachnut' 19 novykh shkol*, <https://rus.azattyk.org/a/v-kyrgyzstane-v-novom-uchebnom-godu-nachnut-rabotat-19-novyh-shkol/31405828.html> [dostęp: 16 września 2021].
- V Kyrgyzstane zapustyat seriyu teleurokov*, <https://news.rambler.ru/education/43884352-v-kyrgyzstane-zapustyat-seriyu-teleurokov/> [dostęp: 11 września 2021].
- Yevrosoyuz okazyvayet byudzhethnuyu podderzhku na bor'bu s koronavirusnoy infektsiyey v Kyrgyzstane*, <https://edu.gov.kg/posts/118/> [dostęp: 14 września 2021].